

*Paolo Jugovac*

## REFORMACIJA V ISTRI V PRVI POLOVICI 16. STOLETJA

*»... in resnica vas bo osvobodila«*

(Janezov evangelij 8:2)

Z doktrinarnega stališča je bilo ravno 16. stoletje bolj kot katero drugo obdobje pretreslo krščanski svet. Krščanstvo je imelo že od začetka opraviti z doktrinarnimi odkloni, krivoverstvom, pristranskimi tolmačenji in s tem povezanimi razkoli: že apostol Pavel je moral strogo grajati nekatere cerkvene občine (kot na primer vidimo v pismu Galačanom) zaradi njihove lahkomišelnosti in lahkotnosti, s katero so se oddaljevale od čistega Evangelija, in če med vrsticami prebiramo Pavlova pisma, niso maloštevilni primeri heterodoksnosti, s čimer so se morali spopadati prvi cerkveni očetje. Z uradnostjo krščanske vere kot religije Rimskega cesarstva, do katere je prišlo pod cesarjem Teodozijem Velikim (Solunski edikt, 380 n. š.) je krščanstvo prepojilo različne socialne sloje, hkrati pa je doktrina izgubila svojo originalno čistost ter se je prilagodila kompromisnim situacijam, na eni strani oblasti in na drugi poganstvu. Spremenila je nekatera poganska praznovanja in jih prilagodila v krščanske praznike, na primer 25. december. Krščanstvo je prestopalo meje, ki od vere vodijo v religijo. Bolj kot o pokristjanjevanju družbe je torej šlo za 'razkristjanjevanje' Cerkve in izvirnega apostolskega nauka.

Nikoli, tudi ob tisti priložnosti ne, niso imele novosti tako velike moči korenitega spreminjanja, ki je bilo tako občutno in ki mu je sledil tako močan odmev v vseh družbenih plasteh, kot se je to zgodilo v 16. stoletju, ko se je pod vodstvom srednjeevropskih reformatorjev (Luther, Calvin, Zwingli) ljudstvo približalo svetopisem-

skemu nauku. Zelo lahko je razumeti revolucionarno moč te novosti: vabiti k osebnemu branju Božje besede, da bi jo razumeli po Božjem razsvetljenju, ki ni bilo več v izključni domeni duhovščine; opogumiti vernike k osebnemu odnosu z Bogom, brez posrednikov in brez formalnih okrasov. Oboje je našlo plodna tla v tedanjem klerikalnem okolju, ki je veljalo za pokvarjeno in ljudstvu že dolgo ni niti vlivalo zaupanja niti ni dajalo odgovorov na vse bolj žive duhovne potrebe.

Tak nauk, ki ga pač v skladu s pogledom na religiozno zgodovino, v kateri je bilo vselej v središču krščanstvo, v dokumentih tistega časa ter v zgodovinskih tekstih imenujejo »hereza«, je v naše kraje prispel v začetku 16. stoletja, in sicer iz dveh med seboj zelo različnih okolij. Po eni strani so se ustrezno reformirani nauki širili v deželi s pomočjo trgovcev prek običajnih trgovskih poti, ki so povezovale germansko področje s Trstom. To je bila pot, ki je na naše področje prinesla sveta besedila, nauke, versko gradivo, ki ga drugače zaradi sovraštva rimskokatoliške duhovščine do »luteranske sekte« ni bilo najti.

Na drugi strani pa se je pojavila vrsta krajevnih žarišč brez neposrednih stikov z germansko stvarnostjo, temveč enostavno prek učenja Božje besede: gre za tako imenovano anabaptistično gibanje, o katerem bomo govorili ob drugih priložnostih.

Čeprav sta na doktrinalni ravni obe gibanji merili k istemu rezultatu – pridigati odrešitev po »milosti« in na splošno *Evangelij*, ki so mu bili odvzeti tradicionalni elementi, dodani v teku stoletij Rimske cerkve (od tod običajno poimenovanje »evangeliki«) – obstaja že v predlagani terminologiji osnovna razlika, vsaj s teoretičnega stališča: če se luteranci in kalvinisti definirajo kot »reformirani«, torej se držijo tradicije, ki so jo dodobra oklestili vseh elementov, ki ne izhajajo naravnost iz *Evangelija*, anabaptisti nameravajo ponovno začeti pri temeljih in znova zgraditi stvarnost življenja, ki temelji na *Evangeliju*. Ni naključje, da je za anabaptiste, predhodnike baptističnega in binkoštnega gibanja, spreobrnitev temelj njihovega nauka: za vernika velja le tisti, ki kot odrasel prizna svojo grešnost in se odloči, da jo bo zapustil, ter tako sprejme Jezusa Kristusa za svojega osebnega Odrešenika. »Novo rojstvo«, ki temu sledi, se javno potrdi z dejanjem krsta, ki označuje vstop vernika v Cerkev oziroma v Kristusovo telo.

Očitno, če lahko danes definiramo z neko določeno jasnostjo te razlike, tega pa zagotovo ne moremo reči za 16. stoletje, ko sta bili obe doktrini šele v nastajanju in ko je bila zgodovinska ter politična situacija (predvsem inkvizicijski pregoni) veliko bolj naklonjena prepletanju pogledov ter srečanju med vernimi kakor pa kontrapoziciji s formalnega zornega kota. Zaradi te različnosti mnenj in interpretacij pa je po drugi strani včasih oteženo razumevanje posameznih aspektov evangelijskega razvoja v 16. stoletju: mnogo je doktrinalnih deviacij, ki so se razvile v tem obdobju, in če lahko vsaj glavne zlahka identificiramo in jih razvrstimo, brž ko imamo zadostno dokumentacijo o njihovem razvoju in o njihovih domnevnih doktrinalnih osnovah (na primer socinijanizem in antitrinitarizem), ni tako lahko razumeti v posameznih skupnostih, kdaj in v kakšni meri je zmota determinirala določeno situacijo, sedaj že izven klasičnih evangelijskih kanonov.

Položaja namreč največkrat ne pomagajo razjasniti dokumenti iz tistega obdobja: pogosto so namreč edina pričevanja, do katerih smo prišli, le zabeležena v zapisnikih inkvizicijskih procesov, v spontanih priznanjih in tajnih ovadbah, ki so jih renegati ali sovražniki vernikov podajali inkvizicijskim sodnikom. Ni težko razumeti, da nobena izmed treh vrst takih pričevanj ni tako zelo objektivna, da bi jo kazalo dosledno upoštevati. Prav tako pa je treba te drugače tudi ustrezno »filtrirati«, da bi prišli do bistva. Pri tem moramo po eni strani pozorno brati med vrsticami, da bi razumeli tudi tisto, kar ni bilo povedano, po drugi strani pa ne gre dajati prevelike teže pretiravanjem, tako v pozitivni kot v negativni smeri. In pogosto, glede na to, da dokumenti niso vselej lahko dostopni, strokovnjakom pri delu ni v pomoč niti pristranskost, s katero so ti dokumenti predstavljeni v določenih zgodovinskih tekstih, ki so jih imeli strokovnjaki možnost pregledati.

Zdelo se nam je smotrno že na začetku pojasniti probleme in težave, na katere naletimo, ko želimo postaviti sintezo – ta je tudi zaradi tega nepopolna in pomanjkljiva – o tem pomembnem socialnem aspektu sodobne zgodovine, kot lahko označimo reformacijo v Istri.

V pričujoči razlagi bomo poskušali snov obravnavati najprej na podlagi dokumentov iz tistega obdobja. Te dokumente navajajo tudi v nekaterih drugih poglavitnih tekstih, ki obravnavajo isto tematiko.

## REFORMACIJA V TRSTU IN KOPRU

Ne moremo govoriti o reformaciji v Benečiji-Julijski krajini, ne da bi začeli pri njeni najbolj reprezentančni osebnosti: Petru Pavlu Vergeriju mlajšem. Rodil se je v Kopru leta 1498, študiral pravo in diplomiral v Padovi, opravljal je poklic prokurista, sodnika in univerzitetnega profesorja. Leta 1533 je bil imenovan za papeškega nuncija pri habsburškem cesarstvu, nato je bil z isto funkcijo poslan k nemškim knezom zaradi priprav na ekumenski koncil. Leta 1536 se je vrnil v Koper kot škof in ostal – razen v letih 1540–41, ko je bil ponovno imenovan za papeškega nuncija – ostal na tem položaju do leta 1548, ko je v njem dozorela spreobrnitev. Zaradi inkvizicijske cenzure, ki mu je odvzela škofovsko funkcijo ravno zaradi njegove drugovernosti, si je Vergerij poiskal zatočišče v Švici. Med sedemnajstimi leti izgnanstva si je na vso moč prizadeval za razširitev *Evangelija* v Istri ter Benečiji-Julijski krajini, bodisi s pripravo doktrinalnih traktatov bodisi s širjenjem besedil, pa tudi s podpiranjem reformatorjev in skrivnim obiskovanjem vernikov, ki so še ostali v tistih krajih. Ni pisal za teologe, temveč za laike, v svojih dejanjih se ni nikoli dokončno predal, marveč vselej gojil upanje, da bo obudil k življenju versko reformacijo v Italiji.

Leta 1534 piše Vergerij z Dunaja – še vedno papežev zaupni mož – pismo Klementu VII., da »v Trstu zelo dobro poganja luteranstvo, ki je prišlo prek trgovine iz Nemčije«. S tega zornega kota je bil Trst še vedno nevarno mesto: aktivno pristanišče ter točka, ki je povezovala severno Evropo in Mediteran. Skozi mesto so se vrstili ljudje vseh kultur in religij; čez tržaško pristanišče so trgovci iz Nemčije prihajali do Jadrana in očitno je, da se je z njihovo pomočjo versko pričevanje širilo v mestu in okolici. Sam Vergerij potrjuje to tezo, ko obvešča, da »zunaj Trsta se je ta kuga (evangeljski nauk) dobro prijel v mestu, imenovanem Piran, kjer nekateri uporniki javno hodijo in okužujejo duše tistih preprostih ljudi«. Vergerij je zelo zaskrbljen zaradi nevarnosti te doktrine: na preproste duše, pravi, se prijema z veliko lahkoto. V svoji ostrini, naperjeni proti reformaciji, Vergerij na koncu izrazi skoraj preroško napoved: »Če med tiste preproste ume prodre luteranska sekta (...) bo Vaše gospostvo kmalu videlo (...) vse okoliške

province in pokrajine okužene in sprijene.« Izjavil je celo, da »... če bodo ti nekaznovani, potem je konec s celo Istro«. Spomnimo se še enkrat, da je bil Vergerij, ko to piše, s papeževe strani poslan ravno z namenom, da bi se spopadel s to situacijo, in svojo nalogo opravlja izredno marljivo, tako da celo spominja na apostola Pavla pred spreobrnjenjem. In ravno tako kot apostol Pavel, si v tistem trenutku Vergerij ni mogel niti predstavljati, da bo Gospod nekaj let kasneje poklical ravno njega, da nadaljuje to delo.

Istega leta, ko je Vergerij pisal papežu te goreče besede, je Girolamo Aleandro, nuncij v Benetkah (in torej Vergerijev »kolega«) vse skupaj le še podkrepil, ko je ves vznemirjen obveščal kurijo, da je v Piranu večina tamkajšnjih prebivalcev luterancev, da je »mesto že vrsto let okuženo s herezijo« in da novi nauk še najbolj sprejemajo krajevni dostojanstveniki.

Dejstvo, da je bil Trst zibelka reformacije v naših deželah, je podkrepljeno še z enim preverjenim podatkom: tržaškega škofa Pietra Bonoma so njegovi nasprotniki pogosto definirali kot človeka, ki je bil preblizu evangelijski doktrini. Prelat, postavljen na Julijski sedež leta 1502, je bil vplivna in od vseh spoštovana osebnost, in ta njegova moralna celovitost (še posebej v primerjavi z moralno majhnostjo mnogih klerikov tistega obdobja) dolga leta ni dovolila, da bi se sprožil kakršenkoli uradni inkvizicijski postopek. Tako so ostajale zgolj obtožbe njegovih političnih nasprotnikov (položaj, kot je škofovski, je mnogim vzbujal tek ...) in še kakšen bolj ali manj utemeljen sum. Dejansko so bile Bonomove simpatije do evangelijskega nauka prepoznavne iz načina vodenja njegovega lastnega pastorata; okrog tržaškega sedeža so krožila številna imena s slovesom krivoverstva, in pogosto so pridigarji, ki so hodili prek Trsta, razvneli množice s pridigami, ki jih ne bi mogli definirati ravno »katoliško pravoverne«. Vemo, da je vsaj tukaj lahko Bonomo krmaril s precejšnjo lahkoto: formalno teh potujočih pridigarjev ni izbiral neposredno sam, temveč so mu jih predlagali rektorji mesta, ki so bili v določenih letih večinoma evangeliški; torej je bila civilna oblast tista, ki je škofu predložila imena, v pristojnosti Bonoma pa je bila njihova formalna potrditev ter nadzor nad njihovim delom. Očitno ne prestrog nadzor, če je njegovim nasprotnikom ponujal

možnost, da so dvomili o njegovi katoliškosti. Monsignor Pio Paschini s tem v zvezi citira nekaj zanimivih (in v določenih delih nenavadnih) primerov pridigarjev, ki so prispeli v Trst. Okoli leta 1540 je Bonomo sprejel v mesto nekega brata Camilla, »fanatičnega predikanta, ki mu je vselej sledila skupina krivovernih srečnežev« (ali to, upošteva je pristranskost monsignorja Paschinija po dolžnosti, ne spominja zelo na današnje pridiganje v svobodnih evangelijskih cerkvah?). Leta 1543 se Bonomo ni posebno zgražal nad pridigami nekega brata Serafina, ki je odkrito govoril proti Marijinem kultu, vicam, odpustkih, spovedi: ko je prišlo med menihovimi učenci ter privrženci katoliškega nauka do pretepa, je moral Serafino zapustiti mesto.

Na predlog rektorjev ga je zamenjal Ivan iz Kotorja, ki pa se je tako hitro izkazal za skrajneža, da mu ni bilo moči dovoliti javnega pridiganja. Vse kaj drugega pa je bilo v privatnem življenju: menih je bil sprejet v škofovo hišo, kjer je z verniki razpravljal o Janezovem evangeliju, o Pavlovih pismih ter heretičnosti maše.

Reformacija je torej v Trstu napredovala in imamo zelo natančne novice o sodnikih, duhovnikih, učiteljih in članih mestnega sveta, ki so delovali v evangelijskem smislu (kot leta 1528, ko so se nekateri izmed slednjih spopadli s klerom); znano je celo, da je bila leta 1547 večina članov Mestnega sveta ter mestnih dostojanstvenikov pod vplivom evangelijskih kristjanov ali njihovih simpatizerjev.

Sedaj so se Vergerijeve napovedi uresničile: evangelijska vera je bila razširjena vsepovsod, tako v visokih krogih kot med ljudstvom, tako v mestih kot na deželi. Temu v prid govori tudi pričevanje iz leta 1549, ko je pred inkvizicijo Ambrogio Vernici iz Milana izjavil, da so v Puli in Dinjanu skoraj vsi prebivalci »luteranci«, in pripovedoval, da so celo otroci, kmetje in pastirji med seboj razpravljali o verskih vprašanjih! Nekaj let reformacije je med ljudstvom obrodilo večje rezultate kot stoletja verouka in maš ...

Taka situacija je vsekakor začela neposredno zanimati papeža, ki je leta 1548 imenoval Annibala Grisonia za »apostolskega komisarja« ali papeškega odposlanca za odpravo »krivoverstva«. Devet let pred tem je bila podobna naloga zaupana oglejskemu patriarhu Marinu Grimmaniju, ki mu je sam papež Pavel III. odobril pravico, da ukrepa

proti krivovercem v svoji škofiji, pri čemer si je pomagal tudi s civilnimi oblastmi; pri tem »čiščenju« se patriarh ni smel ukloniti niti plemstvu niti dostojanstvenikom niti oblastem.

Grisonio, ki ga je ravno tako podpirala posvetna veja beneške vlade, je vodil preiskave v Piranu, kjer je zaslišal na stotine prič, medtem ko se je v Benetkah pripravljala postopek, ki je kmalu nato pripeljal pred cenzuro Petra Pavla Vergerija. Ta je, ko je zbežal v Švico, s seboj odpeljal tudi piranskega zdravnika Giovannija Battista Goina, ki je veljal za enega najboljših istrskih literatov tistega časa in je po prvi obravnavi tudi sam ušel mrežam inkvizicije.

Mnogim se je posrečilo odseliti se v druge, bolj tolerantne dežele, nekateri pa so, da bi rešili lastno življenje, pričeli izvajati nikodemizem (oziroma živeti lastno vero, vendar je ne razkazovati). Drugim se ni posrečilo niti se izmakniti procesom niti ohraniti trdnost v veri, vendar tu ni prostor, kjer bi namigovali na primere odpovedovanja veri, ki so jo bili nekateri reformatorji – bolj iz strahu kot iz prepričanja – prisiljeni izpovedovati pred inkvizicijo, da bi si s tem rešili življenje, pred sodniki, ki so jih bili pripravljeni podvreči kakršnemukoli mučenju in se zateči k tudi najbolj nizkotnim sredstvom, da bi jih le odvrnili od njihove vere.

Okoli leta 1560 se je pričela katoliška protiofenziva: novemu koprskemu škofu Tommasu Stelli je v svoji škofiji uspelo izkoreniniti pojav luteranstva; v Trstu pa se je »nevarnost« še dolgo nadaljevala, kajti po Bonomovi smrti leta 1546 zaradi politične taktike in usodnosti mestu ni uspelo dobiti stalnega škofa vsaj do leta 1575.

## REFORMACIJA V OBMORSKI ISTRI

V obmorski Istri se je položaj protestantskega gibanja občutno razlikoval od župnije do župnije: če v Novigradu in Poreču ni bilo kakšnih posebnih znakov nemira, so v Piranu, Kopru, na Cresu in Mutvoranu cvetele anabaptistične skupine, puljska škofija pa je bila glede reformacije ravno tako aktivna kot tista v Kopru in Trstu. In ni naključje, da so imela vsa tri mesta za škofo ljudi, ki so bili »zavezniki« luteranskih idej.



Giovanni Battista Vergerij, brat koprskega škofa Petra Pavla Vergerija, je prejel škofovsko katedro v Puli leta 1532, ko je na Kranjskem reformacija že naredila prve korake in ko so tudi Istro zajeli prvi protestantski sunki. Prvi znaki reformacije v puljski škofiji segajo v leto 1593, pripisati pa jih gre samemu škofu, ki si je od prevzema položaja prizadeval za večjo transparentnost, moralnost in svobodo škofije, pa tudi za osebno podporo protestantske teze.

Vso zadevo je vodil – po čisto luteranskem ključu – Baldo Lupetina, redovnik iz Labina, skupaj s svojim nečakom Flacijem Illiricom. Rodil se je leta 1492 ali leta 1493 in kot odraščajoči mladenič vstopil v samostan, dosegel je položaj učitelja teologije in naziv deželnega glavarja, posluževal se je svojega položaja in propagiral svojo vero tako v Labinu kot na Cresu, pridigal v italijanščini in hrvaščini ter nasprotoval verovanju in zgrešenim dogmam katoliške cerkve. Ravno zaradi tega njegovega zanosa ga je leta 1541 ovadil neki Jacopo Carzula, ki ga je obtožil, da je med štiridesetdnevni postom v katedrali na Cresu pridigal o predestinaciji, proti odpustkom, katoliškim tradicijam in molitvam za umrle, proti vicam itn., »tako da je postavil to zemljo na glavo in prav malo je manjkalo, da bi vsi postali heretiki«. Proces je potekal v Benetkah in kljub Luthrovemu prizadevanju ter volilnemu knezu Saške se je končal z obsodbo na denarno kazen in dosmrtno ječo. Seveda se Lupetina ni vdal, temveč je nadaljeval evangelizacijo svojih tovarišev v ječi ter celo natisnil svoje spise, ki so prispeli v Istro preko Mihaela Katoliškega Labinskega, uslužbenca v neki beneški tiskarni.

To ga je leta 1547 pripeljalo do novega procesa, ki se je končal s smrtno obsodbo; dož je sodbo najprej spremenil v dosmrtno ječo, v nadaljevanju postopka, leta 1556, pa je bila smrtna kazen izvršena. Balda Lupetina so, tako kot mnoge njegove tovariše, utopili v beneški laguni. Njegov nečak Matija Vlačić Ilirik si je medtem poiskal zatočišče v Nemčiji.

Leta 1548 pa je v Puli umiral Giovanni Battista Vergerij in se tako izognil katoliški ofenzivi, ki je naslednje leto pognala v izgnanstvo njegovega brata Petra Pavla in ki je v puljski škofiji doletela najbolj izpostavljene privržence reformacije: duhovnika Micheleja Parenzanija, duhovnika Marina Marinija, duhovnika Giovannija Poteta,



duhovnika Micheleja Schiomena, Biagia Tesserja, župnika v Galižani, duhovnika Pasqualina di Momarano, duhovnika Pasqualina Velica, kanonika iz Dignana in rektorja cerkve v Fažani; v njihovih izpovedih se med osnovami njihove vere pojavljajo tudi nekateri elementi anabaptizma, kar pomeni, da so se v teh krajih poleg luteranstva širile tudi »svobodne« skupine.

*Prevedla Katarina Vošinek - Ulčnik*

## OSNOVNA LITERATURA

Pio Paschini: *Eresia e riforma cattolica al confine orientale d'Italia.*

Armando Pitassio: *Diffusione e tramonto della riforma in Istria; la diocesi di Pola nel Cinquecento.*

Anne Jacobson Schutte: *Pier Paolo Vergerio e la riforma a Venezia 1498–1549.*